

ШЕПЕЛЬ І. В.

к. е. н., доцент

ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет»

**САМОЗАЙНЯТИСТЬ СІЛЬСЬКИХ ЖИТЕЛІВ В ОСОБИСТИХ ГОСПОДАРСТВАХ  
НАСЕЛЕННЯ**

*Досліджено процес формування трудових ресурсів та склад учасників в особистих селянських господарствах. Визначено економічну сутність поняття «самозайнятість» у різних джерелах інформації, а також участь самозайнятості населення в особистому селянському господарстві. Розкрито категорії зайнятого населення та його складові. Висвітлені типи особистих селянських господарств залежно від наявності в них сільськогосподарських тварин і птиці. Розглянута динаміка найманих працівників в сільському господарстві та їх рівень середньомісячної заробітної плати. Виявлені фактори, які перешкоджають розвитку особистих господарств населення та запропоновані напрями їх покращення.*

*Ключові слова: особисті селянські господарства, самозайнятість, населення, трудові ресурси, доходи, наймані працівники, заробітна плата.*

ШЕПЕЛЬ И. В.

к. э. н., доцент

ГВУЗ «Херсонский государственный аграрный университет»

**САМОЗАНЯТОСТЬ СЕЛЬСКИХ ЖИТЕЛЕЙ В ЛИЧНЫХ ХОЗЯЙСТВАХ  
НАСЕЛЕНИЯ**

*Исследованы научные подходы теоретических положений и методика построения финансовой стратегии. Раскрыты и обоснованы особенности построения финансовой стратегии на основе комплексного анализа использования экономических ресурсов с учетом особенностей конкурентной рыночной среды современного этапа развития экономики Украины. Проанализированы уровни научного познания для дальнейшего понимания построения финансовой стратегии с применением соответствующего инструментария. Рассмотрены общенаучные и специальные методы исследования при построении и выборе финансовой стратегии, а также рассмотрены отдельные подходы к ее разработке.*

*Ключевые слова: финансовая стратегия, методы исследования, предприятие, конкурентная среда, планирование, инструменты.*

SHEPEL I. V.

candidate of economical sciences, associate professor

State University "Kherson State Agricultural University"

**SELF-EMPLOYMENT OF RURAL RESIDENTS IN PRIVATE HOUSEHOLDS**

*Science research approaches theoretical positions and methods of construction financial strategy. Exposed and reasonably features of financial strategy based on a comprehensive analysis of the use of economic resources based on competitive market environment features contemporary development of economy of Ukraine. Analyzed the level of scientific knowledge to further understanding of building financial strategy using appropriate tools. Considered general scientific and special methods in the construction and selection of financial strategy and consider some approaches to its development. Importance of building a financial strategy for effective management in the implementation of the economic activities in a competitive market environment.*

*Key words: financial strategy, research methods, business, competitive environment, planning tools.*

---

irochka.shepel@yandex.ua

---

**Постановка проблеми.** У сільському господарстві поряд із засобами виробництва і землею необхідним виробничим фактором виступає праця. Носіями здатності працювати є трудові ресурси. Робоча сила сільськогосподарських підприємств по цілому ряду ознак відрізняється від робочої сили особистого господарства населення. У сільськогосподарських підприємствах формування робочої сили ґрунтується принципах найму, на використанні

економічного інтересу. Усі зайняті в суспільному виробництві працівники, за винятком тимчасово залучених з інших організацій, складають його робочу силу, що функціонує на колективістських засадах. Громадяни, що не працюють у сільськогосподарському підприємстві, хоча і проживають в даній місцевості, не є ні його робочою силою, ні трудовими ресурсами [6, с. 89].

Праця в особистих господарствах населення характеризується подовженим та напруженим режимом роботи, який встановлений юридично на державному рівні. Так, згідно з основними методологічними визначеннями і поняттями, розробленими Державним комітетом статистики України та рекомендаціями Міжнародної організації праці (за матеріалами вибіркового обстеження робочої сили з питань економічної активності населення) зайнятими вважаються особи у віці 15–70 років, які відпрацювали протягом обстежуваного тижня хоча б одну годину незалежно від того, чи була це постійна, тимчасова, сезонна, випадкова або інша робота [3]. Виняток становить особисте господарство населення, для якого критерій зайнятості досягає не менше 30 годин на тиждень.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Теоретичні та практичні аспекти самозайнятості сільських жителів в особистих господарствах населення висвітлені в працях вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як Б. Г. Збышко, М. М. Ігнатенко, В. В. Ишин, О. С. Кільницька, Г. І. Купалова, Е. М. Лібанова, О. О. Непочатенко, А. А. Никифорова, О. В. Позняк, К. А. Пилипенко, А. И. Рофе, В. А. Слепцов, В. М. Скупий та інші.

**Постановка завдання.** Метою статті було розкриття й обґрунтування самозайнятості в особистих селянських господарствах, визначення категорії зайнятого населення, типів особистих господарств населення, а також дослідження динаміки найманих працівників в сільському господарстві та їх рівня середньомісячної заробітної плати.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** В особистих селянських господарствах (ОСГ) формування трудових ресурсів відбувається на принципах членства в родині. Якщо в сільськогосподарських підприємствах кількість робочої сили може збільшуватися, за рахунок залучення додаткових людей у процес виробництва, то в особистому господарстві населення всі роботи, як правило, виконуються за допомогою власної робочої сили членів родини. Трудові ресурси особистих господарств населення складають особи працездатного віку, а також інші члени родини, що беруть участь у виробництві продукції. Ступінь їхньої фактичної участі у веденні особистого господарства населення залежить від обсягу виробництва, рівня його інтенсифікації, організації, структури виробленої продукції, природнокліматичних умов, традиції та інше. Проте, пенсіонери й підлітки, на відміну від працездатних, є носіями неоднакової кількості робочої сили, а тому кожна з цих груп має визначений річний запас робочого часу.

В науковій літературі праця в особистому господарстві населення вважається однією з форм самозайнятості в сільській місцевості. Самозайнятість все більше привертає до себе увагу в епоху, коли у більшості країн уряди та великі підприємства неспроможні забезпечити можливість для зайнятості з достатнім рівнем зайнятості тим, хто шукає роботу» [6, с. 10]. Тому в процесі ринкового реформування аграрного сектора економіки самозайнятість населення в ОСГ є важливим засобом боротьби з безробіттям. Визначення поняття «самозайнятість» та його економічної сутності і різних джерел інформації наведено нами в табл. 1.

Однак, до сьогоднішнього часу учені-економісти і практики не мають чіткого, єдиного трактування самозайнятості населення. Здебільшого визначення зводяться до переліку осіб, що підпадають під категорію самозайнятих. Так, при проведенні щорічних вибіркового обстежень Держкомстатом з питань економічної активності населення самозайнятими або зайнятими індивідуальною (самостійною) трудовою діяльністю визначаються особи, які займаються трудовою діяльністю на самостійній основі (без залучення найманих працівників), на свій власний кошт, володіють засобами виробництва і несуть відповідальність за вироблену продукцію (надані послуги) [6, с. 160].

**Визначення поняття «самозайнятість» та його сутності у різних джерелах інформації**

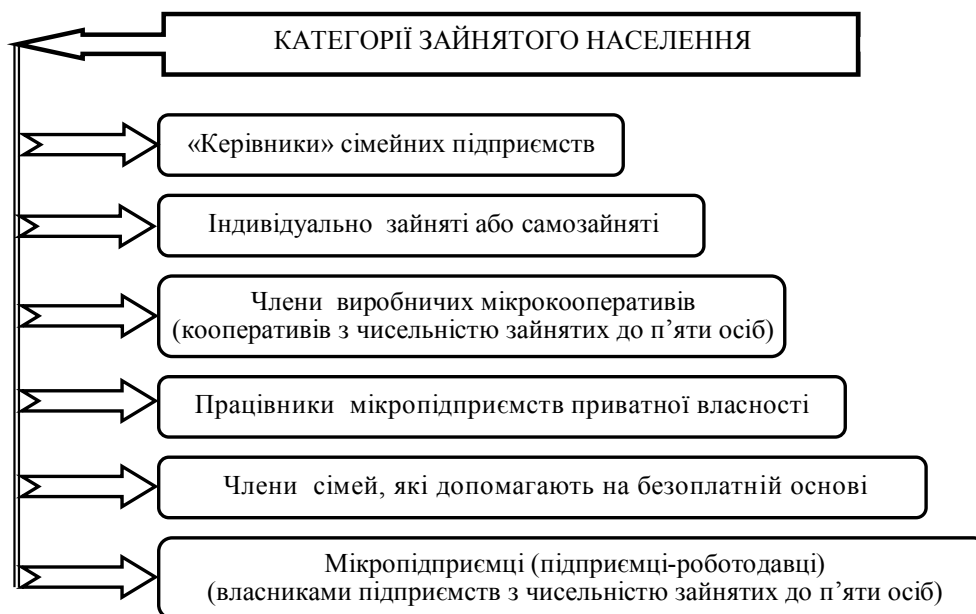
| Науковці   | Характеристика поняття «кредит»  |
|--|--|
| Купалова Г. І.<br>[2, с. 22]                                     | це процес, що все більше надій покладає на особисту ініціативу як засіб досягнення позитивних результатів у галузі зайнятості, капіталовкладень та економічного зростання. Зазначає, що до категорії самостійно зайнятих осіб відносяться працюючі не за наймом, а саме: роботодавці (працюючі власники), зайняті індивідуальною (самостійною) трудовою діяльністю, безкоштовно працюючі члени сім'ї |
| Кільницька О. С.<br>[1, с. 75–80]                                | на макрорівні – позбавляє державу необхідності надання робочого місця, поглинає надлишок робочої сили на ринку праці, не потребує значних капітальних вкладень, стримує переливання людей з аграрної сфери в інші галузі, закріплює людей на селі, має значний соціальний ефект, даючи життєздатну форму зайнятості бідним прошаркам населення.  |
|  | на макрорівні – забезпечує роботою населення, створює умови для прояву економічної активності і можливість самим заробляти на прожиття   |
| Лібанова Е. М.,<br>Нікіфорова А. А.,<br>Роффе А. І.<br>[4, 5, 8] | вважають, що до самостійно зайнятих працівників відносяться ті особи, які самостійно організовують свою праця на власний кошт, володіють засобами виробництва, відповідають за вироблену продукцію і самостійно її реалізують  |

Згідно з визначенням, наведеним у доповіді Міжнародної організації праці, «самозайняті особи – це працівники, які працюють самостійно не за наймом, і підприємці (власники неакціонерних підприємств), котрі створюють робочі місця для себе та інших, у тому числі постійних і тимчасових службовців, неоплачуваних працівників сімейних підприємств і осіб, котрі проходять індивідуальне виробниче навчання на підприємстві» [90, с. 4].

О. Позняк розглядає самозайнятість як різновид підприємницької діяльності, а саме як таку підприємницьку діяльність, що не потребує регулярного залучення найманих працівників або членів сім'ї [109, с. 4]. На думку автора, у вітчизняній практиці поширений звужений підхід до визначення самозайнятих, за якого до їх числа не включаються підприємці, що використовують працю найманих працівників. Тому вчений вважає, що існує потреба розрізнення самозайнятості у вузькому й широкому розумінні терміну. О. Позняк вважає, що самозайнятість у вузькому тлумаченні терміну, або індивідуальна зайнятість – діяльність, що, зазвичай, приносить дохід у грошовій або натуральній формі і проводиться суб'єктом індивідуально. Критеріями, за якими самозайняті відокремлюються від інших категорій осіб, є такі: виконання робіт за винагороду; юридична незалежність суб'єкта господарювання; створення однією особою одного робочого місця (для себе); проведення робіт власними зусиллями; фінансування всіх видатків виключно за рахунок власних коштів (у тому числі одержаних кредитів); використання власних (або орендованих) засобів виробництва; одноосібне розпорядження результатами продукції. Особа вважається індивідуально зайнятою (самозайнятою), якщо вона відповідає всім переліченим критеріям [7, с. 121–130].

Під самозайнятістю в широкому тлумаченні О. Позняк розуміє індивідуальну зайнятість та суміжний з нею різновид зайнятості – діяльність, пов'язану з докладанням праці на мікропідприємствах (із чисельністю зайнятих до 5 осіб). Спільний характер функціонування цих типів підприємств зумовлює єдність принципів державної політики щодо них. При цьому межі між підприємствами індивідуалів, приватними мікропідприємствами, мікрокооперативами та сімейними підприємствами є розмитими. Зокрема, індивідуально зайнятий на певних етапах змушений залучати найманих працівників або членів сім'ї для виконання окремих робіт, кооператив за певних умов може трансформуватися на приватне підприємство одного з його членів, неможливість використання праці члена сім'ї на сімейному підприємстві (через відмову виконувати певну роботу, хворобу, життєві обставини) вимагатиме залучення найманих працівників тощо.

Виходячи з широкого розуміння самозайнятості, ми погоджуємося з О. Позняком [7] щодо складових процесу формування категорії зайнятого населення (рис. 1).



**Рис. 1. Категорії зайнятого населення (згруповано автором)**

Узагальнюючи різні точки зору стосовно сутності категорії «самозайнятість» вважаємо, що самозайнятість по відношенню до особистого господарства населення – це вид трудової діяльності фізичних осіб (без залучення найманих працівників), які забезпечують себе роботою самостійно на власний ризик, використовуючи власні і позикові кошти і направлена на одержання доходу в натуральній і грошовій формах.

Огляд спеціальної літератури з даного питання показує, що самозайнятість населення в особистих господарствах населення формується під дією цілого комплексу факторів, серед яких виділяють такі: природні, соціально-економічні, організаційні, техніко-технологічні, демографічні, нормативно-правові, психологічні, політичні, інформаційні. У свою чергу, ці групи включають ряд підгруп різноманітних чинників. До соціально-економічних факторів відносяться такі: доходи населення; попит на сільськогосподарську продукцію, сировину і послуги; інвестиційна політика; економічний стан підприємств і організацій суспільного сектора виробництва; кон'юнктура ринку праці; рівень продуктивності, інтенсивності праці; економічні умови для розвитку підприємництва.

Дослідження показують, що в сільському господарстві рівень оплати праці настільки низький, що не витримує ніякої критики. В останній час заробітна плата втратила не тільки стимулюючу роль щодо росту продуктивності праці, але і відтворювальну функцію, виконуючи лише облікову функцію. А її низький рівень не забезпечує навіть фізіологічних потреб на мінімальному рівні, внаслідок чого населення перебуває в стані зубожіння.

Рівень заробітної плати основної маси працюючих за наймом в сільському господарстві не встигає не тільки за вартістю нормального рівня життя, а й за критерієм малозабезпеченості – бідності. За стандартами ООН, у країнах ЦСЄ межа бідності вимірюється доходом на рівні 4 дол. на день. В Україні в 2009 р. середньоденний сукупний дохід селян становив 1,2 дол. (у тому числі грошові доходи – 87 центів, з яких на оплату праці припадало 25 центів) [3]. Трудова проблематика галузі сільського господарства найскладніша. При цьому ситуація тут є більш складною через те, що на трудові відносини в сільському господарстві та на рівень використання праці в сільськогосподарських підприємствах значний вплив справляє ОСГ. Склад особистих господарств відрізняється великою різноманітністю: всі сім'ї звичайно мають земельну ділянку. Але поряд з земельною ділянкою, одні сім'ї мають лише птицю, інші, мають окремі види худоби і птицю, або

декілька їх видів або все разом. Тому, умовно приймаючи наявність земельної ділянки в якості постійного елемента ми всю різновидність досліджуваних особистих господарств в залежності від наявності в них сільськогосподарських тварин і птиці привели до п'яти структурних типів [6, с. 194]:

1 тип – повне ОСГ: в наявності є велика рогата худоба, в т.ч. корова, свиня і птиця (додатково можуть бути кролі і бджоли);

2 тип – ОСГ має корову, свиню та птицю (додатково можуть бути кози);

3 тип – ОСГ з великою рогатою худобою, в т.ч. корова та птицею;

4 тип – ОСГ із свинями та птицею (можливе поєднання з іншим видом худоби, крім ВРХ і корови);

5 тип – ОСГ з птицею і кролями.

Сільські жителі мають ОСГ, які через свої значні масштаби розуміються як сфера самозайнятості на селі. Так, за статистичними даними, вони щорічно забезпечують виробництво 55–60%, а у деяких галузях навіть 80–85% валової сільськогосподарської продукції. Проте достовірну звітність про їх діяльність одержати важко. Обсяг продукції ОСГ нині визначається лише за вибірковим методом. Що ж стосується витрат на виробництво продукції, то їх облік в ОСГ не ведеться. Це значно ускладнює можливість визначення фактичних доходів домогосподарств селян та кількості зайнятих осіб в ньому. Тому, нами визначено кількість найманих працівників у сільському господарстві в цілому по Україні та порівняння її показників з Херсонською областю, табл. 2.

Таблиця 2

**Динаміка найманих працівників за 2010–2013 рр. (розраховано автором за даними [9])**

| Показник              | 2010 р.  |                            | 2011 р.  |                            | 2012 р.  |                            | 2013 р.  |                            |
|-----------------------|----------|----------------------------|----------|----------------------------|----------|----------------------------|----------|----------------------------|
|                       | тис. ос. | у % до загального підсумку | тис. ос. | у % до загального підсумку | тис. ос. | у % до загального підсумку | тис. ос. | у % до загального підсумку |
| Україна               |          |                            |          |                            |          |                            |          |                            |
| Усього                | 7836,4   | 100,0                      | 7712,4   | 100,0                      | 7577,6   | 100,0                      | 7285,3   | 100,0                      |
| Сільське господарство | 645,2    | 8,2                        | 632,1    | 8,2                        | 621,8    | 8,2                        | 588,0    | 8,1                        |
| Херсонська область    |          |                            |          |                            |          |                            |          |                            |
| Сільське господарство | 23,6     | 0,3                        | 25,1     | 0,3                        | 24,0     | 0,3                        | 22,7     | 0,3                        |

Кількість найманих працівників усього по Україні у 2010 р. склала 7,8 млн. ос. і з кожним роком зменшувалась і у 2013 р. склала 7,3 млн. ос.. Кількість найманих працівників у сільському господарстві також зменшувалась протягом 2010-2013 рр., з 645,2 до 588,0 тис. ос., у Херсонській області зменшення працівників відбулося починаючи з 2011 р., з 25,1 до 22,7 тис. ос.

Позитивними тенденціями характеризується зростання оплати праці у сільськогосподарській галузі (табл. 2) – основній сфері зайнятості мешканців села. Якщо в цілому по економіці середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників за 2010–2013 рр. зросла у 1,5 разу, то у аграрній сфері – у 1,6 разів. При цьому значно скоротилося відставання рівня оплати праці у аграрному виробництві. Так, якщо у 2010 р. рівень оплати праці сільськогосподарських працівників по відношенню до аналогічного показника по економіці складав 63,9 %, то у 2013 р. – зріс до 67,0 %. Це призвело до значного збільшення доходів сільських домогосподарств (табл. 3).

Формування самозайнятості в ОСГ значною мірою залежить від дії демографічних факторів, до складу яких входять: природний рух, статеві-віковий склад, якісна характеристика сільського населення, чисельність пенсіонерів в сільській місцевості, стан здоров'я та мобільність населення. Розвиток цих процесів визначає масштаб пропозиції робочої сили, її кількісний і якісний (соціально-демографічний) склад. Крім того, сільське

населення є основним джерелом поповнення трудових ресурсів у сфері самозайнятості на селі, і перш за все в аграрному секторі економіки, так як у ньому працює більше половини сільського населення працездатного віку. Спостерігається чітка пряма залежність між віком, освітою і самозайнятістю. Люди найбільш молодого та середнього віку з вищою або середньою спеціальною освітою, як правило, формують прошарок роботодавців, підприємців, а особи старшого віку з неповною середньою або середньою освітою входять до складу самозайнятих (особливо в особистих господарствах населення) [6, с. 206].

Таблиця 3

**Динаміка середньомісячної заробітної плати найманих працівників у 2010–2013 рр.  
(розраховано автором за даними [9])**

| Показник                      | 2010 р. |  | 2011 р. |  | 2012 р. |  | 2013 р. |  |
|-------------------------------|---------|--|---------|--|---------|--|---------|--|
|                               | грн.    | у % до середньої заробітної плати по економіці | грн.    | у % до середньої заробітної плати по економіці | грн.    | у % до середньої заробітної плати по економіці | грн.    | у % до середньої заробітної плати по економіці |
| Україна                       |         |  |         |  |         |  |         |  |
| В цілому по галузях економіки | 2239    | 100,0  | 2633    | 100,0  | 3026    | 100,0  | 3265    | 100,0  |
| у т.ч. сільське господарство  | 1430    | 63,9   | 1791    | 68,0   | 2026    | 67,0   | 2270    | 69,5   |
| Херсонська область            |         |  |         |  |         |  |         |  |
| Сільське господарств          | 1399    | 62,5   | 1679    | 63,8   | 1799    | 59,5   | 1993    | 61,0   |

Формування самозайнятості населення залежить також від дії нормативно-правових факторів, основними серед яких є: стабільність законодавчої бази; правові рамки самозайнятості. Зазначені фактори регулюють виробничі, трудові і розподільчі відносини. Проте нестабільність, постійна змінюваність законодавчої бази, нечіткість, а часто й протиріччя, заплутаність нормативно-правових положень ускладнюють розвиток самозайнятості населення. Серйозними перешкодами на шляху залучення робочої сили до ОСГ є відсутність нормативної бази, яка б дозволяла вирішувати питання соціального страхування і пенсійного забезпечення сільських мешканців, цілком зайнятих в ОСГ, що поставляє продукцію на ринок. Тому в ринкових умовах необхідне активне втручання держави у регулювання зазначених процесів, що дозволить забезпечити належний рівень життя населення.

**Висновки.** Особливе значення має підтримка на державному та місцевому рівнях мотивації учасників особистих господарств до підвищення продуктивності праці на основі впровадження інновацій, використання засобів «малої» механізації виробництва, розвитку підприємницької ініціативи, збільшення дохідності та капіталізації господарств. Це сприятиме зростанню соціально-економічного статусу власників особистих господарств, збереженню їх конкурентоспроможності у сегментах аграрного ринку трудомісткої або унікальної продукції, розвитку економічних взаємовідносин з середніми та великими сільськогосподарськими підприємствами.

**Список використаних джерел**

1. Кільницька О. С. Форми самозайнятості населення у сільському господарстві / О. С. Кільницька // Економіка АПК. – 2006. – № 12. – С. 75–80.
2. Купалова Г. І. Зайнятість на селі / Г. І. Купалова, В. М. Скупий. – К. : ІАЕ УААН, 2006. – С. 22.
3. Купалова Г. І. Соціально-економічний аналіз самозайнятості сільського населення: методологічні та практичні аспекти / Г. І. Купалова // Зайнятість та ринок праці. – К. : НЦ

ЗРП, 2009. – Випуск 17. – С. 3–13.

4. Лібанова Е. М. Ринок праці / Е. М. Лібанова. – К. : Бріг, 2003. – 132 с.

5. Никифорова А. А. Рынок труда: занятость и безработица / А. А. Никифорова. – М. : Международ. отношения, 1990. – 184 с.

6. Непочатенко О. О. Трансформація особистих господарств населення у стратегії удосконалення соціально-економічного розвитку аграрної сфери економіки : монографія / О. О. Непочатенко [та ін.] ; Уман. нац. ун-т садівництва. – Умань ; Полтава : Укрпромторгсервіс, 2013. – 245 с.

7. Позняк О. В. Джерела інформації та система показників самозайнятості в контексті моніторингу ринку праці / О. В. Позняк // Зайнятість та ринок праці. – 2008. – Випуск 14. – С. 121–130.

8. Рофе А. И. Рынок труда, занятость населения, экономика ресурсов для труда / А. И. Рофе, Б. Г. Збышко, В. В. Ишин. – М. : МИК, 2004. – 160 с.

9. Статистичний щорічник «Сільське господарство України» за 2013 рік. – К. : Держкомстат України, 2014. – 391 с.

---